

MANGIŞLAK

Hazar denizinin doğu sahillerinde
dağlarla kaplı yarımada.

Kuzeyinin alçak yerleri tuzlu bataklıklarla kaplı olan (Buzaçı yarımadası) bölgenin merkezî kısmında kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan Mangıstav dağları, dağların güneyinde Mangışlak platosu yer almaktadır. Platonun yanında deniz seviyesinden 132 m. aşağıda olan bir çukur vardır. Kuzeydoğusunda deniz seviyesinden 28 m. alçak yerlerin bulunduğu yarımada'nın kuzeydoğu sınırları Üstyurt ile çevrilidir.

Mangışlak adının, eski Türkler'in ve özellikle Oğuzlar'ın hayvan sürülerini bu yarımada'da barındırmalarından dolayı "bin kışlak" anlamına gelen Ming-Kışlag'dan geldiği kabul edilmektedir. Kelimenin yer aldığı ilk kaynak olan *Dîvânü lügâti't-Türk'te* "dört yaşındaki koyun" için "man yaşlıg koy" denildiği (III, 157), dolayısıyla bölgenin adının "koyun barınağı" mânasına geldiği de ileri sürülmüştür. Kâşgarlı Mahmud bölgenin adını Man Kışlag şeklinde vermekte ve Oğuzlar ülkesinde bir yer olarak göstermektedir (a.g.e., I, 465).

Bölge İstahrî'nin (*Mesâlik*, s. 8, 218-219) ve İbn Havkal'in (*Şüretü'l-arz*, s. 249, 277) eserleriyle *Hudûdü'l-âlem'de* (s. 60) Eski Türkçe Karadağ kelimesinin Farsça karşılığı olan Siyah-kûh (Cebelü siyah-kûh, mefâzetü siyah-kûh) adıyla zikredilmiştir. Öte yandan Aral gölünün batısına, Üstyurt taraflarına da bu adın verildiği görülmektedir (İbn Rüste, s. 92). Dolayısıyla İslâm tarihi kaynaklarında ilk zamanlarda Mangışlak'ın bir bölgeyi kesin olarak ifade etmediği, bazan Hazar'ın kuzey kıyılarına, bazan doğu kıyılarına bu ismin verildiği anlaşılmaktadır.

Bölgeden ilk bahseden İstahrî, önceleri boş ve ıssız olan Mangışlak'ın X. yüzyılda Oğuzlar tarafından doldurulduğunu kaydeder (*Mesâlik*, s. 219). Verimsiz olmakla birlikte diğer yörelere oranla daha güvenli olduğu ve hayvan yetiştirmeye uygun otlaklar bulunduğu için Oğuzlar'ın bir kısmı buraya yerleşmiştir. Bu dönemde Mangışlak, Hazar ülkesiyle Cürcâniye (Ürgenç) arasındaki sınır olarak gösterilmektedir (Makdisî, s. 355).

Alparslan devrinde Mangışlak'ta yaşayan Oğuzlar'ın bir beylikleri olduğu bilinmektedir. Beyliğin başında Kafşut adında bir bey bulunmaktaydı. 1065'te Man-

gışlak ve Üstyurt'a bir sefer düzenleyen Alparslan'ın, kervan yollarını tâciz eden Kıpçak ve Türkmenler'i vurduktan sonra atası Selçuk'un mezarını ziyaret için Cend şehrine gittiği bilinmektedir. XI. yüzyılın sonuna doğru Mangışlak beyi melik unvanıyla anılmaktaydı. Mangışlak Türkmenleri 1097'de Hârizmşah Kutbûddin Muhammed ve Tuğrul Tegin arasındaki mücadeleye karıştılar. Hârizmşah Atsız b. Muhammed, daha babasının sağlığında 1128 yılından önce Mangışlak'ı zaptetti. Selçuklu Hükümdarı Sencer, Atsız'ın kendisine bağlı bir bölge olan Mangışlak'ı yakıp yıkmasına karşı hiçbir şey yapamadı. Atsız'ın bu seferinden sonra Mangışlak Oğuzları bağımsızlıklarını kaybettiler. Kaynaklarda burada Oğuzlar'ın Yazır kabilesinin yaşadığına işaret edilmekte, XII. yüzyılın ortalarında Mangışlak'taki Oğuzlar'ın henüz müslüman olmadığı kaydedilmektedir. Selçuklular'ın yıkılışının ardından bölgeye Oğuzlar'ın Salur boyu yerleşmiştir.

Mangışlak, XIV. yüzyılın ortalarında Hârizm'in kuzeyi ve Balhan ile birlikte Altın Orda Hanlığı'na bağlandı. Ak Orda Hanlığı'nın nüfuzlu bir prensi olan Tuy Hoca burada valilik yaptı. Bu dönemde Togay Timur ve evlâtlarının yurdu olduğu bilinen Mangışlak'ın Timur devrindeki durumu hakkında bilgi bulunmamaktadır.

XVI. yüzyılın başında Hârizm'de kurulan Hîve Hanlığı Mangışlak'ı da kendine bağlamayı başardı. Mangışlak Türkmenleri'nin ancak bir asır sonra nisbeten bağımsızlıklarını kazanabildiği ve Hîve'de iç çatışmalardan kaçan Özbek emirlerinin buraya sığındığı görülmektedir. Mangışlak, Ruslar'ın 1556'da Astrahan'ı işgalinden sonra gelişen ticaret yollarından dolayı önem kazanmaya başladı. Bu dönemde Volga havzasından Hârizm'e uzanan ticaret yolları buradan geçiyor, Türkmenler bu ticaretten çeşitli şekillerde faydalanıyorlardı. Mangışlak'ın bir başka önemli yanı da Şirvan'a giden deniz yolunun başlangıç noktası olmasıydı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında ve XVII. yüzyılın başlarında Şii İran'dan geçmek istemeyen Sünnî hacı adayları ve tüccarlar genellikle bu yolu kullanmışlardır.

Mangışlak'taki Türkmen kabileleri ve ticaret kervanları XVI. yüzyılın sonlarında Mangırtlar'ın saldırısına uğradı. XVII. yüzyılda Kalmuklar dalgalar halinde gelip Mangışlak'ı yağmalayınca Türkmenler bölgeyi terketmeye başladı. Bu arada bozkırın çölleşmesi Türkmenler'in buraları terketmelerini hızlandırdı. XVII. yüz-

yılın ortalarında Ersarı kabilesi tamamen, Salurlar kısmen Mangışlak'tan ayrıldı. Salurlar'ın bir kısmı XVIII. yüzyılın başlarına kadar bölgede kaldı. Mangışlak'tan Türkmen göçü bununla da kalmadı, Kalmuklar Çavdur, İğdir ve Soynacı adlı üç Türkmen kabilesini Volga nehri havzasına kadar sürdüler. Çavdur ve İğdir kabilelerinden artakalanlar da 1700'lü yılların ilk dönemlerinde Hârizm'e göç etmek zorunda kaldılar. XIX. yüzyıl başlarında hâlâ Volga'yı aşarak Kuzey Kafkasya'ya gidip yerleşen Türkmen kabileleri vardı. 1819'da Mangışlak Türkmenleri Hîve Hanlığı'na bağlıydı. 1830'dan sonra bölgede yaşayan Kazak Türkleri'nin bir kısmı Rusya'ya bağlanmaya başladı. 1840 yılına gelindiğinde Mangışlak neredeyse Türkmenler tarafından tamamen boşaltılmıştı. Bu tarihten itibaren Mangışlak'a Kazaklar'ın Bavulî ve Aday kabileleri yerleşti. Bu arada XVII. yüzyılın sonunda Nogaylar'dan bazı kitleler de Mangışlak taraflarına geldiler.

XVIII ve XIX. yüzyıllarda yirmiye yakın Rus heyeti Mangışlak'ta incelemelerde bulundu. Ruslar XIX. yüzyılda bölgede kaleler inşa etmeye başladılar. Orta Asya istikametinde yayılma çabası içindeki Rus Çarlığı, Mangışlak'ı kara ve deniz yolu üzerinde stratejik bir mevki olarak kullandı. Bu durum Hîve Hanlığı ile Rusya arasında önemli bir anlaşmazlık konusu oldu. 1839-1840 yıllarında Ruslar'ın Hîve Hanlığı üzerine yaptığı askerî harekât başarısızlıkla sonuçlandı. Mangışlak, bu olaydan sonra Hîve Hanlığı ve Rusya arasında rekabete sahne olmaya devam etti. Hîve Hanı Allah Kulu Han'ı cezalandırmak için harekete geçen Ruslar öncelikle Mangışlak civarında yaşayan Hîveliler'i tutukladılar. Mangışlak'ta yapılan savaşlarda Hîve kuvvetleri Ruslar'ı mağlûp etmeyi başardı (Aralık 1839). Her iki taraf da durumunu güçlendirmek için bölgede yaşayan Aday Kazakları'nı kendi yanına çekmeye çalışıyordu. Ruslar'ın 1868'de çıkardıkları geçici Bozkır eyaletlerini idare tüzüğünde Kazak halkına çok ağır vergiler koymaları, halktan zorla vergi toplamaları ve Adaylar'ı kendi topraklarından zorla çıkarmaya başlamaları üzerine Adaylar 22 Mart 1870'te Dosan Tacî, İsmâ Tölenbay ve Alğı Calmambet'in liderliğinde ayaklandılar. Ayaklanma kısa zamanda bütün Mangışlak'a yayıldı. İsyanı katılanların 10.000 süvariye ulaşması Petersburg'daki merkezî hükümeti endişelendirdi. Ruslar her taraftan saldırıya geçerek mayıs ayının sonunda Mangış-

MANGIŞLAK

lak'ın bir kısmını tekrar kontrol altına aldılar. İsa Tölenbay Buhara'ya kaçarken Dosan Tacı esir düştü. Mangışlak 1870'te çarın emriyle Kafkas valiliğine bağlandı. Mangışlak'ı kesin olarak ele geçirmek için bir süre daha beklemek zorunda kalan Ruslar 1873'te Hıve'nin düşmesinden sonra Mangışlak'a sahip oldular. Mangışlak 1881'de Kafkas Ötesi Bölgesi Valiliği'ne dahil edildi. 1917'den sonra Kara Boğaz'ın güneyinden itibaren Türkmenler'den ayrılarak Kazakistan'a verildi.

Bölge, 1973'te Üstyurt platosu da dahil edilerek Mangışlak eyaleti (oblast) adını aldı. Yüzölçümü 167.000 km² olan eyaletin nüfusu 1973'te 199.000 idi. Üç şehri ve on bir küçük yerleşim yeri bulunan eyaletin merkezi 1960'ta kurulan Aktav şehridir. 1964'te adı Şevçenko olarak değiştirilen şehir 1991'den sonra tekrar önceki adı verilmiştir. Mangışlak eyaletinin nüfusu 1978'de 256.000 idi ve nüfusun yarısı Aktav'da yaşıyordu.

Mangışlak özellikle petrol, doğalgaz ve uranyum açısından çok zengin bir bölgedir. Sovyet makamlarınca varlığı gizlenen uranyum bu dönemde Aktav'daki atom enerjisi merkezinde kullanılmıştır. Mangıştav (Mangış-dağı) petrol tesisi dünyaca meşhurdur. Cetibay'da bütün Sovyetler'in en büyük maden yataklarının olduğu tesbit edilmiştir. Sovyetler döneminde Cetibay ve Cana Özen'den başka Tenge, Tasbolat ve Karamandıbas'ta da maden yataklarının açıldığı bilinmektedir.

Günümüzde Kazakistan sınırları içinde yer alan Mangışlak'ta halkın çoğunluğu batıda sahillerde yaşamaktadır. Önemli şehirleri Aktav, Cana Özen (yeni ırmak) ve Tavşık'tır. % 89'u şehirlerde yaşayan halkın büyük bir kısmı Kazak olup Rus, Ukraynalı gibi yabancıların yanında Türkmenler ve Özbekler de bulunmaktadır. Mangışlak'ta koyun ve at yetiştirildiği gibi balıkçılık da halkın önemli geçim kaynakları arasındadır. Toprak verimsiz olduğu için bölgede tarım gelişmemiştir. Mangışlak'ta mimari eser olarak bazı kale harabelerine rastlanmakta, mescidlerin bir kısmının yerin altına inşa edildiği dik-kati çekmektedir.

XIX. yüzyılın sonunda Mangışlaklı âlim Ebû Bekir Molla'nın diğer Kazak molları gibi Kazak edebî dilinin gelişmesinde rolü olmuştur. Yine bu asrın sonunda yetişen Makıştav Tınıştıkulı adlı şair bazı destanları yazıya geçirmiştir. XX. yüzyıl başlarında eski bozkır kültürünün en canlı olarak devam ettiği yer Siriderya'nın kuzeyi ve Mangışlak bölgeleriydi.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lugâti't-Türk Tercümesi (trc. Besim Atalay), Ankara 1985, I, 465; III, 157; IV, 406; İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefise*, s. 92; İstahri, *Me-sâlik* (Abdülâl), s. 8, 218-219; İbn Havkal, *Şu-retü'l-arz*, s. 13, 249, 277-278, 282; *Hudûdü'l-'âlem* (Minorsky), s. 60, 193; Makdisî, *Ah-senü't-tekâşim*, s. 355; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 249-250; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 268; Ebûlgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime: Türklerin Soy Kütüğü* (haz. Muharrem Ergin), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 18 vd., 78, 79, 86, 87, 89, 90, 96; T. Talbot Rice, *Ancient Arts of Central Asia*, London 1965, s. 115 vd.; Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976, s. 35, 131; Emel Esin, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul 1978, s. 83, ayrıca bk. İndeks; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu* (trc. M. Reşat Uzman), İstanbul 1980, s. 479; A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türklü Türkistan ve Yakın Tarihi* (İstanbul 1942-47), İstanbul 1981, s. 15, 25, 41, 47, 140-142, 166, 178, 182, 221, 233, 312, 381, 492, 579; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1981, s. 405, 411, 413, 509; a.mlf., "Mangışlak", *İA*, VII, 283-284; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1984, s. 36, 43, 47, 72, 73, 94, 100, 205, 245; a.mlf., *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1987, s. 144-145; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ölkeleri*, Ankara 1985, s. 28, 29, 174, 196, 267; a.mlf., *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, İstanbul 1995, s. 33-44; H. Argınbayev, *Qazaq Halkının Qolöne-ri*, Almatı 1987, s. 117-118; Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler*, İstanbul 1990, s. 41-42; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991, s. 52, 69, 191; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul 1992, s. 240, 241, 253, 256, 260, 273; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1993, I, 253, 254, 256, 259, 262, 263; C. M. Ahincanov, *Kıpçak*, Almatı 1995, s. 15, 198-222; A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü* (trc. Hasan Eren), Ankara 1995, s. 8, 145; O. Roy, *La nouvelle Asie centrale*, Paris 1997, s. 61-65; Yu. Bregel, "Mangışlak", *Et²* (İng.), VI, 415-417.

AHMET TAŞAĞIL

MANGITLAR

Deşt-i Kıpçak'ta
Türk boylarıyla karışıp
İslâmlaşan bir Moğol kabilesi.

Moğollar'ın efsanevî ataları olan Alan-koa'nın evlâtlarından Nirunlar'a bağlanan Mangitlar'ın ataları, Alankoa'nın yedinci göbekten torunu Tumine'nin dokuz oğlundan en büyüğü Caksu'nun Nuyaktin, Urut ve Mangkut adlı üç oğluna dayanır. Mangitlar, Cengiz Han zamanında Tayciyutlar ile bir arada yaşıyorlardı. Ancak Huyıldar Seçen, kendisini takip eden

bir grup Mangit ile birlikte Camuha'dan (Camuka) ayrılarak Cengiz Han'a katıldı (*Moğollar'ın Gizli Tarihi*, s. 62). Cengiz Han onu Anda diye anıyordu. Bu dönemde Cengiz Han ile birlikte hareket eden bu grup muharip olarak tanınıyor ve savaşlarda en önde yer alıyordu. Cengiz, Tayciyutlar'ı yendikten sonra onların yanındaki Mangitlar'ın büyük bir kısmını öldürttü, bir kısmını da Codi Noyan'a verdi. Kubilay Han döneminde Mangitlar'ın idaresini Codi'nin torunu Mangudai üstlendi. Babası Kutluğ Şah zamanında Mangitlar bir tümen (hazara) oluşturuyordu. Cengiz Han, Çin'e sefere gönderdiği Mukali'nin maiyetine diğer kabile mensuplarının yanı sıra 1000 kişilik bir Mangit birliği de vermişti (Fazlullah, I, 227).

Cengiz Han'dan sonra bütün Moğol gruplarının (ulus) bünyesinde bir miktar Mangit vardı, ancak bunlar ağırlıklı olarak Cuci ulusu içinde Altın Orda sahasında etkili oldular. Burada sadece kabile yapılarını korumakla kalmayıp diğer göçebe Türk toplumu ile birleştiler ve kendilerini Türk saymaya başladılar (Yakubovskiy, s. 133). Kabilenin İslâmiyet'i kabulü de yine bu sıralarda gerçekleşti. Mangitlar'ın meşhur beyi Edige'nin (İdigu, ö. 1419) atası Baba Tükles'in bu hususta önemli katkısı olmuştur. Baba Tükles'in dışında Seyyid Ata, Deşt-i Kıpçak sahasının en uzak yerlerine kadar giderek Özbek, Mangit ve Tatarlar'ın arasında İslâmiyet'in yayılması için çalışmıştı (De Weese, s. 104, 227). Mangitlar, Altın Orda alanında sadece Türkleşip İslâmlaşmakla kalmamışlar, aynı zamanda bir güç merkezi oluşturarak beyleri vasıtasıyla bu devletin tarihinde etkili rol oynamışlardır.

Mangit emirleri Tuda Mengü (1280-1282), Tula Buga (1287-1291) ve Tokta (1291-1313), hanlar döneminde Altın Orda'da hanları tahta geçirip tahttan indirecek kadar güç kazanmışlardı. Emîr Nogay 1299'da Tokta Han'a karşı giriştiği mücadelede ölünce ona bağlı kabileler bazan Nogay, bazan da Mangit-Nogay ulusu olarak anıldı (Kafalı, s. 132). Ruslar'ın Nogay diye adlandırdığı topluluk Orta Asya'da ve İran'da Mangit olarak biliniyordu. Öte yandan Kırım ve Osmanlı kaynaklarında XVI-XVIII. yüzyıllarda Nogay kelimesine rastlanır. Altın Orda içerisinde Mangitlar, esas olarak İdil (Etil) ırmağının iki tarafında ve Aral gölünden Sibir'e kadarki bölgede yaşamışlardır. XV ve XVI. yüzyıllarda Saraycık şehri Nogay ordasının en önemli merkezi sayılıyordu. Edige muhtemelen burada gömülüydü